

עופרה סרי

רומיה – דיוקן תימני

אתה מוצא שלושה שמות שנקראו לו לאדם: אחד – מה שקוראים לו אביו ואמו, אחד – מה שקוראים לו בני אדם, ואחד – מה שקונה לו לעצמו. טוב מכולם מה שקונה הוא לעצמו (מדרש תנחומא, פרשת ויקהל, א).

לכל איש ואישה יש שם.¹

יש מי שיחיה עם שמו בשלום, יש מי שיקצר את שמו או שיכונה בשם נוסף, יש מי שבמרוצת השנים יחליף את שמו. יש גם מי שחזקים ממנו ישנו לו את שמו מבלי לשאול לדעתו, ויהיה גם מי ששמו ייגזר מתדמיתו. ברחבי העולם בחירת השם לילד מושפעת ונובעת מערכי התרבות, האמונות, הדת, המסורת והמעגלים המשפחתיים והחברתיים. בכפרי תימן וגם בחלק מהערים הגדולות במדינה, נהגו יהודי תימן להעניק לרוב הבנות שנולדו שמות מעולם הטבע, הבריאה, הצומח והרגש; בעוד שלרוב המוחלט של הבנים ניתנו שמות של דמויות מהתנ"ך כמו: שלושת האבות, הנביאים, המלכים ועוד. שמות הנשים אומצו באופן מובהק מהמרחב הקוסמי. כך זכו בנות לשמות כמו: שמש (=שמש), נור (=אש), קמר (=ירח), נצ'רה (=אורה), חמאמה (=יונה) ועוד.

שם פופולרי במיוחד היה רומיה. במחוזות שונים בתימן נחלק פירוש השם לשניים: (1) הניצן הראשון של צמיחת התיירס. יש מי שיטענו כי מדובר בקוטנית דורה, קוטנית אשר נזקקו לה היהודים ברוב תבשיליהם; (2) הפריחה של הריחאן האדמדם (=חומחומי) המשמש לבושם אשר יועד

1 על משקל שירה של זלדה: "לכל איש יש שם".

להשבת הרוח בהבדלת מוצאי השבת, באירועים משמחים וגם בזמני אבלות.² השם רומיה העיד על החשיבות של שני הצמחים הנ"ל בעיני יהודי תימן, כי רומיה היה הן המזון הנפשי הן המזון הרוחני.

ספרי תיעוד מעלים כי מרבית הנשים אשר נשאו את השם רומיה היו נשים מובילות ומשמעותיות בקהילתן.³ עם נשים כאלה נמנות, בין היתר, רומיה יצחק הלוי אימו של הרב מארי יחיא יצחק הלוי שכינה כרב הראשי של יהודי תימן במאה התשע־עשרה, רומיה עמרנני מייסדת "ענית" – ארגון חסד לנשים יוצאות תימן במאה העשרים, הרבנית רומיה בסיס – אשת הרב הגאון עזריה בסיס זצ"ל, רבה של ראשהעין.

מעמדו של השם רומיה קיבל תפנית לא צפויה עם עליית יהודי תימן לארץ ישראל בשנת 1881 (מעט לפני העלייה הראשונה). קבוצת עולים זו התיישבה במושבות יהודה והשרון, בתל־אביב ובכפר השילוח בירושלים. את פרנסתם מצאו העולים התימנים ברוכלות ובענף הבנייה. גם הנשים נרתמו לכלכלת ביתן, וכך מצאו עצמן מיעוט מנשות ירושלים התימניות, עוסקות בעיקר בפלחה ובניקיון בתים. בקרב נשים אלה נפוץ השם רומיה, ומכאן, הפך השם רומיה לכינוי לאישה ממוצא תימני, וכך נקראה כל אישה תימנייה, ללא קשר לשם הולדתה. חמור מכך, השם רומיה שהיה סמל לשפע ולחוכמה בתימן, נשא בארץ הקודש שלל כינויים ודימויים לא מחמיאים, אשר הונצחו בקרב חיי היומיום בספרות ובשירה הארץ־ישראלים.

הסופר וחוקר היישוב היהודי העתיק בירושלים, יעקב יהושע, כותב על אנשי היישוב הישן בירושלים, שבתחילה הטילו ספק ביהדותם של התימנים (חרף מראם החיצוני אשר כלל פאות וציצית), אולם ניאותו להעסיק את הנשים התימניות בניקיון בתים. חריצותן ומסירותן של הנשים התימניות בעבודת משק הבית הפכה אותן למבוקשות בקרב נשות היישוב הישן, והן כונו על ידן בלעג "רומיות". כינוי זה העיד יותר מכל על ההתנשאות והבוז שרחשו המעסיקות, אשר מצד אחד העריכו את עבודתן של בנות תימן; אך

2 נשות אחיעזר – ריאיון שנערך על ידי עופרה נגר בשנת 1996 במסגרת תיעוד אנתרופולוגי לקראת 50 שנה להקמת מושב אחיעזר.

3 גמליאלי, חדרי תימן, עמ' 377–378; שרון, עת לעט, עמ' 23–25.

מהצד השני בחרו שלא לפנות אליהן בשמן הפרטי אלא להתייחס אליהן כקבוצה שכל ייעודה הוא ניקיון בתיהן וחצרותיהן.⁴

את השם רומיה נפגוש גם בספרו של ליון קיפניס: "רומיה המטפלת הקטנה", ובו מתוארת ילדה תימנייה, עולה חדשה, מלוכלכת ומזת רעב, שאביה משכיר אותה לעבודה בביתם של אנשים ותיקים בארץ ישראל. מעסיקיה משנים את שמה לשם עברי, מוריה, רוחצים אותה היטב, מנקים ומסרקים אותה, כל זאת בתקווה "לעשות ממנה בן אדם".⁵

בספרה "על הגובה" כותבת הסופרת דבורה עומר על רומיה העולה החדשה מתימן, אשר מגשימה את חלומה להיות דיילת באלעל ולהגיע לגבהים הישראליים, תרתי משמע. לשם כך, שונה שמה של רומיה התימנייה לשם הישראלי רמה. עם שינוי שמה, פוצחת רמה בקריירת דיילות לצד סיפור אהבה פטריסטי עם טייס החברה הצבר – עמוס.⁶ בתקציר הספר נכתב בין השאר כי הסיפור מבקש להתגבר על דעות קדומות בחברה הישראלית, אך אין ספק כי שמו של הספר לצד שינוי שמה של רמה, מעוררים תחושה של התנשאות עדתית.

בניגוד לתדמית העלובה של רומיה בספרו של קיפניס, תופיע רומיה בשנת 1950 בנוף אחר המתאר את יופייה, בשירו של דן אלמגור הנקרא "יואל ורומיה":

רומיה שלי נערה חיננית,
פשוטה בלי "חוכמות" ו"פטנטים".
רומיה לובשת שמלה תימנית,
בלי "ליבסטיק" ובלי "פרמננטים"...
אך כל בני הכפר בה טובלים חלומם,
כי יש לה עיניים – תמים.⁷

4 יהושע, ילדות בירושלים, עמ' 46–49.

5 קיפניס, רומיה המטפלת.

6 עומר, על הגובה.

7 אלמגור, שושנת תימן, עמ' 130.

השיר מתאר את אהבתו של יואל לרומיה היפה, החפה מכל מיני קישוטים, ואך בזכות יופייה הטבעי, שוברת לבבות היא. שמו של השיר נגזר משם המחזה "רומיאו ויוליה" של שיקספיר, בהיפוך שמות ושייכות: רומיה על משקל רומיאו ויואל יקבל את שמה של יוליה. בחירת השמות נגזרת מייצוג שמה של רומיה ככינוי תימני. בניגוד אליה, השם יואל לא היה נפוץ בקרב יהודי תימן אך נבחר משום שהותאם לנרטיב השיר.

השם רומיה המשיך להיות נטוע עמוק במסורת התימנית. בשנת 1998 הסופרת שמחה סיאני הוציאה לאור את הספר "רומיה ומרבד הקסמים", אשר מספר כי לסבה של רומיה יש מרבד קסמים שמרחף בשמיים ומעלה את יושביו לארץ ישראל.⁸ בספרה השני של סיאני, "רומיה עולה לארץ ישראל", מלאו לרומיה שתים-עשרה שנים, גיל הראוי לנישואין בהתאם למנהגי הקהילה היהודית בתימן. היא נישאת ליואל רועה הצאן ומכר של משפחתה, והם מקבלים מתנה מיוחדת – את מרבד הקסמים שיעלה אותם לארץ ישראל. הסיפור מתרחש בתימן, בתקופה של טרם העלייה ארצה במבצע "על כנפי נשרים", והוא ממחיש באמצעים סיפוריים את הכיסופים והאהבה של היהודים לארץ ישראל.⁹

בספריה, שנכתבו בישראל, שנים רבות לאחר עליית יהודי תימן, משתמשת הסופרת בדימויים אשר השתרשו על ידי מעצבי זהות ותרבות בארץ ישראל. כך, מרבד הקסמים לקוח מאגדות המזרח הפרסי, והוא אינו מוכר בקרב התימנים כסימבול משמעותי. מבצע "על כנפי נשרים" משנת 1949 יכונה בפי גורמים ממשלתיים "על מרבד קסמים", בניגוד לאמונתם של עולי תימן אודות נבואה המבשרת על עלייתם ומוכרת בשם "על כנפי נשרים".¹⁰ גם אהבתם של רומיה ויואל בספר (בחירת שמותיהם הושפעה, ככל הנראה, משירו של אלמגור משנת 1950), שונה בתכליתה ממנהגי הקרבה האישית השמרנית בין המינים, אשר הייתה מקובלת בקרב העדה התימנית באותם הימים.

8 סיאני, רומיה ומרבד.

9 סיאני, רומיה עולה.

10 לויתן, על כנפי, עמ' 43–44.

תדמיתה של רומיה משתנה לחיוב כפי שבא לידי ביטוי בעבודתו של הצייררשם הירושלמי, אליהו שוורץ (1929–2013), הצייר הירושלמי, ילד גרמניה ובוגר בית הספר בצלאל, אשר תיעד בעזרת ציור אקוורלי ודיו דיוקנאות ירושלמים של אנשים הנושאים איתם סיפור חיים של אמונה, עשייה וקודש. לבקשת משפחת הופמן, צייר שוורץ את דיוקנה של רומיה (חמותו של מזמין הציור). הוא בחר לרשום אותה מתוך אמונתו כי רומיה היא חלק מתפילה, תפילה שיש בה יופי פנימי, עוצמה והרבה מחשבה. הוא רואה בדיוקנה חלק בלתי נפרד מהסיפור של העם היהודי כולו. ברישום על הנייר נראית צדודיתה החלקית של רומיה, על ראשה מטפחת והיא מחייכת קמעא, פניה חרושות קמטים ועיניה

דיוקן רומיה, אליהו שוורץ,
מתוך מגזין הדסה באנגלית, מאי 2010

חכמות ובטוחות.

בעשור האחרון זוכה רומיה לתחייה אמנותית על ידי הציירת אורית אקטע, ילידת 1970, בת למשפחה יוצאת תימן, ציירת שמתחקה אחרי שורשיה באמצעות הציור. היא תיעדה את סבתה, רומיה, באמצעות מכחול ורוח. בעבודתה, עושה אקטע תיקון אסתטי והיסטורי לאישה התימנייה.

ביד עדינה ובטחת היא מנציחה אותה כאשת אשכולות, בעלת עולם

פנימי עשיר ויוצר, שאינו מדוכא חברתית. היא מעניקה לה את שמה בחזרה, אותו השם שניתן לה על ידי הוריה והוטמע בזכות פועלה ומסירותה לביתה וקהילתה. הציירת יוצרת את "רומיה" מזוויות אחרות ושונות, ומניחה כתר על ראשה של רומיה בארץ העברית. בימים אלה יוצרת אקטע סדרת ציורים בשם "רומיות", שעניינה מחאה נגד שלילת הזהות של הנשים התימניות שכונו בשם הכולל רומיה.

בציור "לשות החינה", מופיעות שתי דמויות, רומיה ומרים, סבותיה של אקטע, כשהן עסוקות בהכנה ובערבוב החינה (=צמח הכופר) המסורתית בטקס המקדים לטקס הנישואין. רומיה לבושה בבגדי תכלת שמיימים אשר על פי הקבלה נחשב לצבע הבינה והחוכמה.¹¹ בציור, שתי הנשים מחייכות, וניכר כי הן יודעות את מלאכתן. בגדיהן ארוכים, והן עוטות מטפחות לראשן, זר הפרחים העגול שעל השולחן מופשט קמעא, והוא מתפזר בחלל הסגלגל המלכותי. למרות הצבעים הקרים אשר שולטים ביצירה, מצליחות הנשים לבלוט ולהעניק לצופה תחושה של מגע חם, של געגועים לאמת ולמקוריות שמייחדות כל תרבות באשר היא. בימים אלו שוקדת אורית אקטע על סדרת ציורים שתיקרא "רומיות", אשר תנציח את יכולותיה וכישרונותיה של האישה התימנייה כמי שנושאת בגאון את עברה ושמה, והיא חלק בלתי נפרד מהנרטיב הישראלי הלאומי.

לשות החינה – אורית אקטע, שמן על עץ 37x34
(באדיבות הציירת)

11 לוי, קול הצבעים, עמ' 287.

סיכום

רומיה כדמות תימנית מייצגת, עוברת ניכוס של שמה ורוחה על ידי קבוצות אוניברסליות שונות, אשר ניצלו את מקומה המוחלש כאישה תימנייה, לא משכילה, ולעיתים אינה דוברת את השפה המקומית. היא חוותה את הדיכוי הגברי הרחב, את הניכור הנשי התעסוקתי, ואת חינוכה מחדש על ידי קניינים רוחניים. ישנן חברות רבות שבהן דיכוי נשים, ובעיקר נשים מזרחיות, התקיים בסביבות פטריארכליות, דתיות ומעמדיות.

ניכר כי רומיה מסמלת את האישה שניטל ממנה שמה, שאותו קיבלה מהוריה, והיא אינה מזכרת בשמה המקורי באף נרטיב ציוני ואינה חלק מההתהוות החלוצית והתרבותית בארץ. האמת האומנותית אשר מאפיינת את הציירת אורית אקטע מביאה אותה לצקת את המקור מחדש. כשהיא חפה מדעות קדומות, מוסכמות חברתיות או פטרוניות, היא משחזרת את ההיסטוריה המקורית של רומיה ומעניקה לצופה הצצה לרומיה האמיתית.

ביבליוגרפיה

אלמגור, שושנת תימן	דן אלמגור, שושנת תימן – בני תימן בזמן העברי , תל-אביב 2008
גמליאלי, חדרי תימן	נסים בנימין גמליאלי, חדרי תימן: סיפורים ואגדות , תל-אביב 1978
יהושע, ילדות בירושלים	יעקב יהושע, ילדות בירושלים הישנה , ירושלים 1965
לוי, קול הצבעים	קיטי לוי, קול הצבעים , תל-אביב 2023
לזיתן, על כנפי	דב לזיתן, "על כנפי נשרים" – העלייה מתימן ומעדן: מבצע 'על כנפי נשרים', בתוך: חיים סעדון (עורך), בגלוי ובסתרי: העליות הגדולות מארצות האסלאם 1948–1967 , ירושלים 1999, עמ' 31–44
סיאני, רומיה ומרבד	שמחה סיאני, רומיה ומרבד הקסמים , ירושלים 1998
סיאני, רומיה עולה	-----, רומיה עולה לארץ ישראל , ירושלים 2003

עומר, על הגובה	דבורה עומר, על הגובה , תל־אביב 1979
קיפניס, רומיה המטפלת	לויין קיפניס, רומיה המטפלת הקטנה , תל־אביב 1920
שרון, עת לעט	חיים שרון, עת לעט , תל־אביב 2005